

El fossar dels jueus de Montjuïc, de Barcelona

Les primeres alienacions (1392-1408)

El fossar dels jueus de Barcelona, situat a la muntanya de Montjuïc, fou sempre únic, al meu entendre. Uns estudis recents sostenen que fou doble en la seva fase final, i convé començar la història de les primeres alienacions del fossar deixant aclarit aquest punt.

Jordi Casanovas, autor d'un d'aquests estudis, retreu un document de Jaume I, de l'any 1268, en favor dels jueus de l'aljama de Barcelona, que es refereix a un plural *cimiteria*. Posa en relació aquest plural amb uns documents posteriors, de final del segle XIV, que parlen del fossar vell i nou de Montjuïc, i donant-hi una interpretació inadequada per al cas, afirma pluralitat de fossars de jueus a Barcelona, almenys des del segle XIII.¹

La idea ja havia estat mantinguda per David Romano, també basant-se en les mencions de fossar vell i nou de final del segle XIV.² Opino que no se'ls ha de concedir la raó. Interpretats els documents d'acord amb el seu context, no avalen una pluralitat de fossars de jueus, a Barcelona, per al segle XIII, ni per a la fase final del fossar de Montjuïc.

El document reial de 1268 està adreçat a l'aljama de jueus de Barcelona i dels altres llocs de la seva col·lecta (*aljama judeorum Barchinone et aliorum locorum ad comune sive collectam vestram spectancium*). Parla de fossars en plural, certament, però no de la comunitat de la ciutat de Barcelona, sinó de les comunitats de l'aljama de Barcelona amb la seva col·lecta, que en aquell moment comprenia les de Caldes de Montbui, Cervera, Vilafranca del Penedès, Montblanc i Tarragona.³ L'aljama era una, però les comunitats que la integraven eren plurals.

Consta que no totes tenien fossar propi. Els jueus de Vilafranca van obtenir llicència per comprar un terreny per habilitar-lo amb aquest objecte, cinc anys després, i els de Montblanc encara més tard, el 1298.⁴ Un *responsum* de rabí Salomó ben Adret, que no té data, dóna a entendre que els jueus de Cervera, al seu temps, no tenien fossar.⁵ Els jueus de Caldes de Montbui, pocs en nombre, tampoc no devien tenir-lo, i portarien els seus difunts a enterrar a Barcelona. Com que no és congruent que els de Tarragona, distant cent quilòmetres, també ho fessin, mentre ells tinguessin fossar l'any 1268, el plural del document de Jaume I està justificat, i no serveix d'argument per sostenir que a Barcelona, al segle XIII, hi havia més d'un fossar de jueus.

Les mencions del fossar vell i el nou, en alguns documents de final del segle XIV, no obliguen a interpretar-les referides a dos fossars distints i separats. Sense forçar les coses, es poden

¹ Jordi CASANOVAS MIRÓ, *Las inscripciones funerarias hebraicas medievales de España*, Turnhout 2004, pàg. 34

² David ROMANO, *Fossars jueus catalans*, "Acta historica et archaeologica mediaevalia" 14-15, Barcelona 1993-1994, pàg. 291-315 (pàg. 299-300).

³ Tots quatre llocs són mencionats en un document de 1261, indicat per Jean RÉGNÉ, *History of the Jews in Aragon. Regesta and Documents, 1213-1327*, Jerusalem 1978, núm. 146.

⁴ RÉGNÉ, *History*, núm. 588 i 2703.

⁵ Isidore EPSTEIN, *The 'Respona' of Rabbi Solomon ben Adteh of Barcelona (1235-1310) as a Source of the History of Spain*, Londres 1925, pàg. 68.

interpretar com dues parts d'un mateix fossar. I podem fer-ho, perquè disposem d'un document de l'any 1377 que dona una cabal explicació a l'origen del 'nou'. És una remissió atorgada per l'infant Joan als secretaris i a l'aljama de jueus de Barcelona, a canvi de 300 florins d'or, perquè, sense llicència reial prèvia, havien ocupat un tros de terreny limítrof del fossar de Montjuïc, propietat d'una família de cognom Pellicer, destinant-lo a noves sepultures (*occupastis quoddam trocium terre quod est juxta fossarium vestrum, quod trocium terre comuniter nominatur dels Pellicers, et in eo sepelivistis et sepeliri fecistis plura corpora judeorum*).⁶

Els documents de final del segle XIV que mencionen el fossar vell i nou de Montjuïc existeixen, però no és prudent fer-los servir d'argument per a una pluralitat absoluta. En primer lloc, perquè en aquella època n'hi ha molts més, sense comparació, que mencionen el fossar en singular. I en segon lloc, perquè quan s'examinen amb detenció, fàcilment es descobreix que tenen el seu origen en l'escrúpol del notari Jaume de Corts, que volia fer una descripció 'completa' d'un únic recinte, en una part del qual, la 'vella', els enterraments eren antics, i en l'altra part, la 'nova', més recents.

L'expressió del notari Jaume de Corts no autoritza imaginar dos recintes separats. En darrer terme, la suposada pluralitat està en contradicció amb el document més autoritzat de tots, que és la relació dels béns comuns de l'aljama de Barcelona, feta segurament per mà jueva, arran dels avalots de 1391. El denomina en singular: "Lo fossar de Muntjuyich".⁷ Davant aquest singular, el plural forçat d'uns pocs documents, d'un sol notari, no és atendible.

Aclarit el punt capital de la singularitat del fossar, passem a exposar la sort que li escaigué després de la destrucció de l'aljama de jueus de Barcelona, l'any 1391.⁸ No fou una sort simple i lineal. La propietat tingué pretendents diversos, i no és fàcil d'entendre i explicar els boirosos títols que esgrimiren, tant sobre el terreny com sobre les làpides i pedres que s'hi trobaven, junts i per separat.

El punt de partida és el decret reial firmat el 2 d'octubre de 1392. Ningú no posava en dubte que la propietat dels béns comuns de l'aljama, desapareguda per destrucció, havia revertit al fisc reial com a béns vacants, i que el monarca podia disposar-ne al seu arbitri. Aquell dia, estant a Sant Cugat del Vallès, el rei Joan I firmà el decret d'erecció d'una nova aljama de jueus de Barcelona. Per a residència, li assignà el call d'en Sanahuja, amb la seva sinagoga; i com a serveis, el fossar de Montjuïc, i una petita finca rural que hi havia a mig camí de Montjuïc, denominada 'la Posa prop la torre d'en Mitjavila'.⁹

⁶ ACA, Canc, Reg. 1682, fol. 216v, en data Barcelona, 28.01.1377.

⁷ Document publicat per Fritz BAER, *Die Juden im christlichen Spanien*, Erster Teil, Urkunden und Regesten, Berlín 1929, núm. 399.

⁸ Una part dels documents que haurem de citar fou coneguda i mencionada per A. DURAN SANPERE; J. Mª MILLÁS, *Una necrópolis judaica en el Montjuich de Barcelona*, "Sefarad" 7, Madrid-Barcelona 1947, pàg. 231-259. Jordi Casanovas en cita alguns més.

⁹ El document ja fou imprès al segle XIX. Està reproduït per Jaume RIERA I SANS, *Els Poders públics i les Sinagogues (Segles XIII-XV)*, Girona 2006, doc. 280.

El cas és, però, que aquell dia, exactament el mateix dia, el rei Joan i la reina Iolant firmaven i juraven el compromís de destinar tots els béns comuns de l'abolida aljama de jueus a eixugar els deutes que havien quedat pendents amb la seva desaparició, tant els generals de la comunitat, com els dels singulars jueus.¹⁰

Tots els litigis sobre el fossar de Montjuïc graviten damunt la irregularitat de la seva doble destinació contrària. El rei i la reina 'jugaren brut', com diem vulgarment, i prosseguien complicant la qüestió de la propietat dels béns comuns. Sense atendre al compromís que havien firmat i jurat de destinar-los tots a liquidar els deutes pendents, van disposar unilateralment d'alguns dels seus elements.

La cobertura legal per a aquesta actuació arbitrària es trobà fàcilment. Amb data del 3 d'octubre s'inicià un plet (fictici) entre el procurador fiscal i un titular curador dels béns de l'abolida aljama de Barcelona, sobre la destinació que podien tenir els béns comuns.¹¹ Per això, al marge de plets i compromisos, com si la destinació dels béns comuns no fos clara i encara estigués al seu arbitri, el rei i la reina procediren a fer donació de la sinagoga major i de la sinagoga menor a juristes que actuaven com a vicecancellers de la seva cort. El rei Joan, pel seu cantó, va donar una de les dependències de la confraria de Talmudtorah a un dels seus munteros. El mercader Berenguer de Cortilles, nomenat receptor i administrador dels béns comuns de les aljames destruïdes, també procedí a fer venda de la Sinagoga Poca de Barcelona al tresorer reial.¹²

Quan foren firmats els dos documents contraris d'aquell 2 d'octubre, els creditors de la destruïda aljama ja feia temps que havien iniciat accions legals per recuperar els seus crèdits. Els creditors s'agruparen en dues classes. Per l'un cantó, els anomenats creditors generals, que eren els propietaris de censals i violaris carregats sobre el comú de l'aljama; i per l'altre, els que tenien crèdits sobre els singulars jueus, a títol particular. Tant els uns com els altres nomenaren procuradors i formaren sindicat. Consta que els creditors particulars nomenaren procuradors el 18 de juny de 1392 --no de gener, com diu Casanovas (pàg. 34), ni de juliol, com diu Duran (pàg. 233)--, i crearen bossa comuna per atendre les despeses de les gestions.¹³

Tan bon punt tingueren notícia de la distracció d'alguns béns comuns, que impedia aplicar-los a eixugar els deutes, els creditors iniciaren accions legals contra els donataris. El plet o plets contra Esperandéu Cardona, donatari de la sinagoga major, encara durava l'any 1397.¹⁴ Gosaren fins i tot reconvenir la mateixa persona del rei Joan, al·legant que com a propietari de l'aljama havia de considerar-se subrogat en els seus deutes. La qüestió jurídica era molt vidriosa. Es deixa endevinar que els advocats, usant de bona estratègia, es valgueren del convent de monges

¹⁰ És la llarga capitulació entre les parts interessades en la liquidació de l'abolida aljama de Barcelona: els monarques, o en llur nom els tresorers reials, i els representants dels creditors generals, dels creditors particulars, dels jueus encara restants i dels conversos: ACA, Canc, Reg. 1927, fol. 91v-96v, en data Sant Cugat del Vallès, 02.10.1392.

¹¹ ACA, Canc, Reg. 1949, fol. 151v, en data Barcelona, 03.10.1392.

¹² Els tres documents de donació han estat publicats per RIERA, *Els Poderns públics cit.*, doc. 284, 285 i 289, i la venda de la Sinagoga Poca al doc. 282.

¹³ Circumstància mencionada a ACA, Canc, Reg. 1860, fol. 124r-v, en data València, 21.01.1394.

¹⁴ ACA, Canc, Reg. 2114, fol. 141v-142r, en data Saragossa, 12.11.1397.

dominiques de la ciutat com actores d'aquell plet insòlit. La demanda contra la persona del rei, presentada per les monges, tenia més probabilitats de prosperar que si la presentava el sindicat de creditors. Les monges pertanyien a una institució religiosa que, a més, tenia privilegi de litigar com a pobra. La primera notícia del plet intentat per les monges contra la persona del rei Joan és del novembre de 1393.¹⁵

Independentment dels plets, l'actuació arbitrària de la cort reial continuà. El rei Joan va disposar de les pedres del fossar de Montjuïc com si fossin seves. El setembre de 1393 va encarregar a Galceran Pallarès, el seu armer, que vengués **totes** les pedres del fossar dels jueus per obtenir diners amb què adquirir armes per a la guerra contra els sards.¹⁶ Tanmateix els fets posteriors demostren que la comissió feta a Galceran Pallarès va restar sense efecte.

Els creditors particulars es trobaren en condicions d'inferioritat respecte dels creditors generals de l'aljama, que foren protegits ostensiblement per la cort reial. Tot seguit dels avalots de 1391, el rei Joan concedí una generosa moratòria de deutes als conversos i jueus que havien romàs, per raó de la qual moratòria els creditors particulars es trobaren impeditos d'exigir el cobrament dels seus crèdits. El sindicat pressionà fort sobre la cort reial per aconseguir la cessió d'alguna part dels béns de l'antiga aljama, i poder destinar el producte de la seva venda a recuperar parcialment el seu actiu. Berenguer de Cortilles, en qualitat de procurador general del rei i de la reina en els afers de la liquidació de les aljames destruïdes, i el sindicat de creditors particulars de la de Barcelona entraren per la via perillosa de la ficció documental, i complicaren encara més les coses.

Mentre no arribava la revocació de les moratòries concedides als jueus i conversos, que es produiria quan haurien estat satisfets els creditors generals, Berenguer de Cortilles fingí que venia o cedia als procuradors dels creditors particulars, pel preu de 2.450 florins, l'usdefruit del fossar de Montjuïc (és a dir, l'aprofitament de les pedres), i la percepció dels morabatins o censos de les sinagogues i confraries jueves que gravaven diversos immobles del call. La venda o cessió del fossar als creditors es feia, segons diu un document reial, "per aconseguir pus fàcilment e pus presta satisfacció de lurs deutes (en el sentit de crèdits), als quals los dits singulars de la dita olim aljama lus són tenguts".¹⁷

Amb document formal, el rei ordenà que els 2.450 florins d'aquella venda fossin lliurats a Arnau Baró, mercader de Barcelona, a qui el rei els havia assignat per saldar un deute propi, i ho posava com a condició perquè els creditors particulars rebessin alguna compensació;¹⁸ amb la qual cosa augmentava encara més la confusió de drets sobre el fossar, perquè s'hi introduïa una assignació de 2.450 florins a un particular, que no era creditor dels jueus, sinó del rei.

El document de la venda imaginada de l'usdefruit del fossar es diu que fou autoritzat pel notari Pere Joan Despou, el 5 d'octubre de 1393. No ens ha arribat, però és evident que no tenia sentit que els creditors paguessin tants florins per aconseguir recuperar un poc. No gaire més tard, el mateix Berenguer de Cortilles reconegué que el preu de la transacció no havia estat satisfet. Els 2.450

¹⁵ ACA, Canc, Reg. 1860, fol. 35v-36v, en data Barcelona, 17.09.1393.

¹⁶ ACA, Canc, Reg. 1943, fol. 128v, en data Barcelona, 03.09.1393.

¹⁷ ACA, Canc, Reg. 1859, fol. 21r-22r, en data València, 21.01.1394.

¹⁸ ACA, Canc, Reg. 1983, fol. 23r-24r, i 25r-v, en data València, 15.01.1394.

florins no consten ingressats al seu llibre de comptes,¹⁹ i l'any 1402, com tindrem ocasió d'exposar, Arnau Baró intentà una venda judicial del fossar per cobrar alguna part dels 2.450 florins que el rei Joan li havia assignat sobre el producte d'aquella venda fictícia.

Els creditors es negaren a pagar-ne res, però sembla que l'extracció de les pedres del fossar començà tot seguit, i que els pocs jueus que aleshores hi havia a Barcelona van córrer a presentar-ne queixa. Molt pocs dies després de la fingida venda o cessió, el rei i la reina ordenaven al veguer de Barcelona que fes una crida pública prohibint que ningú toqués res del fossar de Montjuïc, en la destinació multiseular del qual no volien que res fos innovat. Ho deien amb aquestes paraules: “Volem en tot cas, per deute de rahó e de justícia, que·l fossar dels juheus qui solien esser de la ciutat de Barchinona, situat en Montjuhic, sia il·lesament preservat, axí que en aquell no sia en res tocat ne innovat per alguna causa o rahó, a fi que·l dit fossar servezca a açò per què antigament per nostres predecessors de gloriosa memòria fou assignat”.²⁰

L'ordre dels reis no es complí. L'extracció de pedres continuà, amb la connivència del veguer, i els jueus hagueren d'impetrar dues provisions reials més en favor del malmès fossar, les quals insistien que estava destinat a enterraments de jueus tant abans com després de la destrucció de l'aljama.²¹

Els creditors particulars també tenien accés a la cort reial, tant o més que els jueus. El gener de 1394 n'obtingueren un seguit de provisions favorables, entre les quals hi havia, com a més principals, la revocació de les moratòries concedides als seus deutors jueus i conversos, i la revocació de la crida sobre el manteniment de les pedres del fossar;²² i encara obtingueren una comissió del rei i de la reina al jurista Guillem-Pere Buçot perquè resolgués, en justícia, si els creditors tenien dret a l'usdefruit del fossar en virtut d'aquell estrany contracte de venda sense preu pagat.²³

Els plets i les impugnacions legals no es resolien, però l'extracció de les pedres continuà, ara per ordre del mateix monarca. El gener de 1395, el rei Joan destinà cinquanta pedres del fossar de Montjuïc a la construcció del monestir de frares jerònims fundat per la reina Iolant a Collcerola;²⁴ i trenta pedres més a la capella del Portal Nou de la ciutat.²⁵ Irònicament, esdeveniments històrics fatals han fet que avui no quedi res de cap dels dos edificis.

Entrat aquell any 1395, la propietat legal del fossar de Montjuïc, que ja estava prou embolicada, encara fou embolicada més. Amb la intenció descarada de cobrar diners líquids, la tresoreria de la reina Iolant fingí que el fossar havia estat alienat i que era necessari tornar-lo a adquirir perquè els jueus de Barcelona poguessin continuar soterrant-hi els seus difunts. La reina expedí una circular als

¹⁹ El llibre de comptes de Bereguer de Cortilles es conserva a l'ACA, RP, MR, Suplement 1056.

²⁰ ACA, Canc, Reg. 1860, fol. 48r-v; Reg. 2030, fol. 83r-v, en data Tortosa, 30.10.1393.

²¹ ACA, Canc, Reg. 1885, fol. 75v, en data Amposta, 26.11.1393; Reg. 1857, fol. 175v-176r, en data Tortosa, 30.11.1393.

²² ACA, Canc, Reg. 1860, fol. 123r-126r, en dates València, 20, 21 i 25.01.1394.

²³ ACA, Canc, Reg. 1927, fol. 144r-145r; Reg. 2030, fol. 100r-v, en data València, 23.01.1394.

²⁴ ACA, Canc, Reg. 1967, fol. 10r, en data Barcelona, 28.01.1395.

²⁵ ACA, Canc, Reg. 1967, fol. 12r, en data Barcelona, 10.02.1395.

adelantats i regidors de les aljames de jueus, tant del rei com d'ella, notificant-los que calien 3.000 florins per comprar cases, sinagoga i fossar per a la nova aljama de Barcelona, ja que els anteriors havien estat venuts per satisfer els creditors de l'antiga. La reina donava creença a mestre Hasday Cresques, comissionat per avenir-se amb cada aljama sobre la quantitat que li pertocava de pagar en aquells 3.000 florins, i els comunicava, també, que el porter Antoni Estaper estava facultat per firmar-los-en èpoques, el qual ja havia jurat convertir els diners en allò que disposarien Hasday Cresques i el tresorer de la reina.²⁶

Les circulars de la reina estaven destinades a les aljames aragoneses. Per una carta en hebreu, de la qual ha restat còpia, sabem que l'aljama de Montalban lliurà almenys deu florins per al rescat del fossar de Montjuïc.²⁷ Antoni Estaper, el porter reial encarregat de col·lectar els diners, cobrà el seu salari a raó de 7 sous per dia esmerçat en la comissió. Foren un total de 252 sous, per 36 dies durant els quals, a partir de l'onze de març en què sortí de Barcelona, recorregué el regne d'Aragó per fer les demandes destinades a redimir el fossar de Montjuïc.²⁸

Un cop en possessió dels diners recol·lectats de les aljames aragoneses, es formalitzà el document de cessió del fossar de Montjuïc, en clara contradicció amb el que abans s'havia dit, que havia estat alienat, i que per això calia recuperar-lo. Disposem del document de cessió, que és una nova mostra de la voluntat de confondre el personal. Porta la data del 13 de juliol de 1395. Està atorgat per Berenguer de Cortilles, tresorer de la reina Iolant, com a procurador del rei i de la reina per als afers de la liquidació de les aljames destruïdes en els avalots de 1391. El tresorer cedeix el fossar virtualment als jueus de Barcelona, però nominalment el cedeix al cavaller Francesc d'Aranda, procurador de la reina Iolant.²⁹

Com a preàmbul o antecedents de l'acte, Berenguer de Cortilles explica que el dia 5 d'octubre de 1393 va fer venda dels fossars vell i nou de Montjuïc, amb la terra i les pedres, pel preu de 2.450 florins, a certs creditors particulars dels jueus de Barcelona. Continua dient que s'ha esdevingut que els compradors no han pagat el preu de la seva adquisició, i amb data del 12 de juliol d'enguany (el dia precedent), han rescindit el contracte, a canvi de cobrar 1.050 florins. Atenent, doncs, que el terreny ara és lliure i convé treure'n un profit, Berenguer de Cortilles diu que ha pres el determini de cedir-lo en establiment a l'honorable Francesc d'Aranda, cavaller, amb la intenció expressa de cedir-lo a jueus perquè hi puguin fer enterraments (*ut possitis dictam terram et sepulturas seu carners et capvases judeis quibus volueritis ad sepeliendum concedere et transportare*). Li imposa un cens de vint morabatins anuals, a satisfer per sant Joan de juny, amb llicència per redimir-los abonant 22 florins i mig per cadascun. Per l'entrada en demana 600 florins, que són 6.600 sous.³⁰

²⁶ ACA, Canc, Reg. 2059, fol. 36r, en data Barcelona, 8.03.1395.

²⁷ Document indicat per BAER, *Die Juden cit.*, pàg. 727.

²⁸ L'època és a l'Arxiu històric comarcal de Cervera, notari Jaume de Corts, protocol dels anys 1393-1395, fol. 101v, en data Barcelona, 21.07.1395.

²⁹ Els documents que ara citarem es troben en un altre protocol del notari Jaume de Corts, també conservat a l'Arxiu històric comarcal de Cervera. Són els mateixos documents que Duran va resumir, sense entendre'ls molt bé, en el treball ja citat, pàg. 235-236. Són els únics documents antics que donen els noms dels propietaris dels terrenys que confrontaven amb el fossar.

³⁰ Arxiu històric comarcal de Cervera, notari Jaume de Corts, Vendes 1394-1400, fol. 171r-175r, en data Palau menor de Barcelona, 13.07.1395.

Al meu entendre, és clar que aquest document d'establiment del fossar de Montjuïc tenia una doble finalitat: servir d'excusa per exigir florins de les aljames de jueus, i enredar encara més la propietat amb la interposició de la figura sinistra de Francesc d'Aranda com a propietari emfitèutic. Berenguer de Cortilles, fingint ignorar els plets que ja corrien sobre la propietat del fossar, no té empatx a dir que cedeix a Francesc d'Aranda els drets que ell hi té com a procurador del rei i de la reina. Li firma àpoca de 5.500 sous per l'entrada de 6.600 (!), i promet, amb document a part, que dins el termini d'un any obtindrà del rei Joan la confirmació de l'establiment.³¹ Tot queda ben enredat, amb la malèvola intenció de disposar de documents disjunts per rebatre les impugnacions que els creditors del call podien presentar.

El mateix dia 13 de juliol es llevava acta notarial del lliurament de possessió del fossar al nou emfiteuta, per mitjà de procuradors. Guillem Cardona, de la tresoreria del rei, actuà com a procurador de Berenguer de Cortilles, i mestre Hasday Cresques, jueu resident a Saragossa, ho féu com a procurador de Francesc d'Aranda, juntament amb Bonafós de la Cavalleria, també jueu de Saragossa. Les procuracions foren firmades el mateix dia, en poder del mateix notari; tant la de Berenguer de Cortilles a Guillem Cardona, com la de Francesc d'Aranda als dos jueus de Saragossa.³²

Així doncs, 'gràcies' a la interposició de Francesc d'Aranda com a propietari emfitèutic, els pocs jueus que l'any 1395 hi havia a Barcelona podien tornar a soterrar llurs difunts al fossar de Montjuïc, sobre el qual el rei Joan tornà a ordenar que no en fossin extretes pedres.³³ L'operació de treure diners de les aljames de jueus, tanmateix, continuà. Passat aquell estiu, dient que calien mil florins per 'redimir' el fossar de Montjuïc, "partida dels quals se deu pagar en certs morabatins censals (!), e partida en diners comptants compartidors entre les nostres aljames", la reina taxà 50 florins a l'aljama de Girona, i 50 més a "la aljama nostra dels juheus novellament construïde en la ciutat de Barchinona".³⁴ En satisfacció dels treballs sostinguts en la restauració de l'aljama de Barcelona, el rei i la reina disposaren que les aljames paguessin salari a Hasday Cresques.³⁵

Joan I morí el 19 de maig de 1396. Durant els primers mesos del regnat del rei Martí, la reduïda comunitat de jueus de Barcelona continuà malvivint. Convertida la sinagoga del call d'en Sanahuja en capella i convent de la Trinitat (1395), els jueus hagueren d'impetrar del nou monarca la llicència per a una nova sinagoga (1400).³⁶ L'any següent, però, el mateix rei Martí concedí el privilegi a la ciutat, durador per vuit anys, que impedia la reconstrucció de l'aljama i que els jueus poguessin residir a la ciutat per més espai de quinze dies.³⁷ Des del 18 de maig de 1401, doncs, els jueus restaren novament apartats de l'ús del fossar de Montjuïc. L'extracció de pedres continuà, destinades, ara, al palau reial major de Barcelona.

³¹ *Ibidem*, fol. 175r-v i 176v-178r, tot en data 13.07.1395.

³² *Ibidem*, fol. 175v-176r, 178r i 178v, tot en data 13.07.1395. La procuració de Francesc d'Aranda en els dos jueus també es troba a l'altre protocol del mateix notari, fol. 105r.

³³ ACA, Canc, Reg. 1928, fol. 45r, en data Valldonzella, 03.12.1395.

³⁴ ACA, Canc, Reg. 2051, fol. 21r i 21v, en data Mallorca, 14.09.1395.

³⁵ ACA, Canc, Reg. 1865, fol. 79r-v, en data Perpinyà, 10.04.1396, publ. frag. BAER, *Die Juden cit.*, núm. 462; Reg. 2031, fol. 17v-18r, en data Perpinyà, 24.04.1396.

³⁶ Llicència publicada per RIERA, *Els Poders públics cit.*, doc. 316.

³⁷ ACA, Canc, Reg. 2196, fol. 102v-103v, en data Barcelona, 18.05.1401. També està copiat al Llibre Verd de la ciutat de Barcelona, vol. II, fol. 118v-120r.

El rei Martí estigué sempre preocupat per les obres dels seus palaus de Barcelona (el major, el menor, la casa de Valldaura, i després, Bellesguard), i fins imaginà que podia construir-ne un de nou al costat de les drassanes. El juny de 1401 encarregà a Jaume Sala, mercader de Barcelona, la construcció d'un hort o verger al palau reial major,³⁸ i es pot suposar que l'autoritza per disposar de les pedres del fossar dels jueus. Del 20 d'octubre de 1401, efectivament, ens ha arribat un document prou curiós en què un tal Joan Martínez, carreter, ciutadà de Barcelona, firmà un compromís amb Jaume Sala, obrer del palau reial de Barcelona. Es comprometia a portar amb el seu carro, per a les obres de l'hort que Jaume Sala estava construint al palau major, no menys de dues-centes llambordes, entre carretals i somadals, des de Montjuïc fins a la plaça del palau; i Jaume Sala es comprometia a lliurar-li les llambordes a Montjuïc, i pagar-li el transport. El preu del transport no era gens barat: tres sous i dos diners per cada llamborda carretal, i nou diners per cada llamborda somadal.³⁹

El document no diu expressament que les dues-centes llambordes procedissin del fossar dels jueus, però es pot suposar bonament, perquè Jaume Sala hi tenia els ulls posats. L'octubre de l'any següent, advertia al rei Martí, aleshores resident a València, que el veguer de Barcelona havia anunciat la venda a l'encant públic del fossar de Montjuïc. La resposta del rei Martí a Jaume Sala fou aquesta: “En lo fet del fossar dels juheus, havem ja fet provehir a nostre vicecanceller, ab nostra letra qui·s drece al veguer d'aqueixa ciutat, continent en acabament com nós som fort meravellats que procehiment algú se face en vendre lo dit fossar a instància de qualsevulla persones; per què manam al dit veguer que sobresegue en tot procehiment que·s faça en lo dit fossar, segons que en la dita letra és pus largament contengut”.⁴⁰ L'al·ludida lletra adreçada al veguer, efectivament, deia així: “Segons havem entès novellament, a instància de n'Arnau Baró, d'aquexa ciutat, vós fets vendre en encant públich lo fossar dels juheus que és en lo pug de Muntjuhic et les pedres qui en aquell són; de què som meravellats, majorment com a nós se pertanga e no a altre. Per què us manam, expressament e de certa sciència, que decontinent, vistes les presents, sobreseiscats en lo dit fet fins de nós hajats altre manament en contrari, e açò per res no mudets”.⁴¹ La carta del rei, com tantes vegades, no devia tenir efecte. Del maig següent tenim una altra carta del rei Martí al mateix veguer de Barcelona on expressa que ha sabut que ha procedit a anunciar la venda judicial del fossar. Li ordena, vigorosament, que no lliuri la possessió del fossar al comprador, en cas que la venda ja hagi estat feta, i la rescindeixi, perquè té la intenció de restaurar l'aljama de jueus de la ciutat.⁴²

³⁸ Ana María ADROER TESIS, *El Palacio reial mayor de Barcelona en la Época de Martín el Humano*. Tesi doctoral mecanografiada. Exemplar dipositat a l'ACA. Jaume Sala es troba documentat per primera vegada, com obrer del nou verger, el 05.06.1401 (doc. 16).

³⁹ AHPB, notari Tomàs de Bellmunt, 79/3, fol. 43r, en data Baccelona, 20.10.1401.

⁴⁰ ACA, Canc, Reg. 2245, fol. 48r-v, en data València, 21.10.1401, citada per ADROER, *El Palacio real cit.*, doc. 31.

⁴¹ ACA, Canc, Reg. 2258, fol. 18v, en data València, 13.10.1402.

⁴² ACA, Canc, Reg. 2176, fol. 15v-16r, en data Burjassot, 04.05.1403.

El rei Martí no pogué restaurar l'aljama, per manca d'element humà. El fossar estava o semblava estar abandonat, i el batlle de Barcelona donà llicència perquè poguessin pasturar-hi vaques.⁴³ Desenganyat del seu intent, no disposant de bones propietats per dotar el nou monestir de frares celestins, que havia decidit fundar al palau reial major de Barcelona, amb el nom de les Santes Relíquies, el rei Martí li cedí, entre d'altres immobles, el fossar de Montjuïc. El document de cessió porta la data del 8 de novembre de 1408.⁴⁴ Ignorem si els celestins arribaren a prendre possessió pacífica del fossar, i en disposaren d'alguna manera. Com és sabut, abandonaren el monestir sense que arribés a funcionar amb normalitat, i el rei Alfons IV, l'any 1422, cedí el monestir i la capella del palau reial als frares mercedaris del convent de Barcelona. Portant a execució la donació del rei Alfons, l'arquebisbe de Saragossa expressà que cedia al prior del convent dels mercedaris el monestir de les Santes Relíquies, la capella del palau reial que li havia estat unida, amb les relíquies, ornaments etc., “ac cum omnibus suis juribus et pertinenciis universis”. Lamentablement, no diu si el fossar de Montjuïc en aquell moment encara pertanyia al monestir de les Santes Relíquies.⁴⁵

Ignorem la successió de propietaris del fossar a partir de 1408. Al segle XIX apareix en mans de particulars. A títol orientatiu, aportaré tot seguit notícies sobre la propietat successiva de dos immobles que havien estat de l'aljama de jueus de Barcelona: la Sinagoga Poca, i la Posa prop la torre d'en Mitjavila. Cau dins els límits del possible que el fossar de Montjuïc tingués la mateixa sort.

Els dos béns immobles mencionats passaren, per camins paral·lels, a ser propietat del convent de les monges predicadores de Barcelona. El plet de què hem parlat al principi d'aquests apunts, entaulat contra el rei Joan l'any 1393, continuà per molts anys. El rei Ferrando I hi dictà sentència definitiva el dia 11 de març de 1413.

Pel tenor la sentència reial ens assabentem que la demanda de les monges era contra els precedadors de Ferrando I, i contra ell mateix. El fonament de la demanda era que en l'agraduació dels creditors del call, el censal de 4.000 sous de pensió i 60.000 sous de capital que les monges tenien sobre l'aljama de jueus no havia estat satisfet, mentre que els monarques havien fet assignacions de béns comuns del call a diversos creditors, alguns dels quals eren posteriors en el temps i tenien menys dret que el convent. El rei Ferrando reconeix que les monges tenen dret a les pensions caigudes, des del dia que cessaren de ser satisfetes fins que els sigui abonat el capital, però no accepta que la demanda es faci contra els seus propis béns, perquè els monarques han actuat, en els afers de la liquidació dels deutes del call, com a simples administradors (!). El rei sentència i ordena als comissaris de la liquidació de l'aljama que presentin balanç del que han cobrat i satisfet. Si sobren diners, ordena que amb ells es pagui el capital del censal de les monges i les pensions, i si els diners no hi basten, ordena que les monges siguin satisfetes amb els béns comuns, sense determinar quins en concret.⁴⁶

⁴³ Consta al llibre de comptes de Joan Desvall com a batlle de Barcelona, dels anys 1405-1408: ACA, RP, MR, vol. 1577, fol. 20r.

⁴⁴ Document citat per Francesc CARRERAS I CANDI, *Lo Montjuích de Barcelona*, Barcelona 1903, pàg.216-217.

⁴⁵ Manuel Mariano RIBERA, *Real Capilla de Barcelona (...)*, Barcelona 1698, pàg. 68.

⁴⁶ ACA, Canc, Reg. 2417, fol. 39v-40r, en data Barcelona, 11.03.1413.

No cal dir que la comissió liquidadora, si presentà comptes, fou amb números vermells. Com que la sentència no determinava els béns comuns que havien de servir per satisfer el censal de les monges, calgueren almenys dues executòries del rei Ferrando.⁴⁷ I com que les executòries tampoc no determinaven quins béns havien de ser-hi aplicats, les monges actores del plet passaren a millor vida sense haver cobrat res del seu censal.

Passats molts anys, les monges cobraren alguna cosa. Ho sabem per documents clars, però indirectes. Disposem d'una deliberació dels diputats de Catalunya, de l'any 1434, on expliquen que els seus predecessors havien comprat un conjunt d'immobles que havien estat propietat de Julià Garrius, tresorer del rei Joan, entre els quals hi havia la Sinagoga Poca dels jueus de Barcelona. Expliquen, també, que els diputats predecessors es despregueren de la Sinagoga Poca, i la traspassaren a un tal Francesc Bonanat. Ara, l'any 1434, en virtut de la sentència del rei Ferrando (de 1413!), Francesc Bonanat s'ha trobat amb el seu immoble, l'ex-sinagoga, executada per satisfer el censal de les monges predicadores. Per tant, atenent que no és just que el comprador es vegi privat de l'immoble i del preu de compra; i atenent que quan la sinagoga fou venuda, els diputats eren conscients que havia d'estar a evicció (vol dir que havia de respondre si es presentava una reclamació sobre la seva propietat), els diputats fan restitució de 6.000 sous a Francesc Bonanat.⁴⁸

Sobre la Posa prop la torra d'en Mitjavila, que el rei Joan I havia destinat a la nova aljama de jueus de Barcelona, ens ha arribat el document notarial que ens informa que les monges predicadores la vengueren a Marc Safont, el conegut mestre de cases de Barcelona, pel preu de 300 sous. La carta de venda és del 8 de juny de 1442. Desgraciadament per a nosaltres, quan han d'expressar el títol de propietat que els autoritza a vendre la Posa, les monges diuen únicament que la posseeixen "certis titulis atque causis".⁴⁹

No es pot descartar que el fossar de Montjuïc també fos adjudicat a les monges, a compte del seu censal, com ho fou la Sinagoga Poca i la Posa. Fins avui, però, com he dit, no se n'ha trobat cap menció.

Jaume Riera i Sans

Barcelona, febrer 2009

© Centre d'Estudis ZAKHOR

⁴⁷ ACA, Canc, Reg. 2418, fol. 50v, en data Morella, 24.08.1414; Reg. 2420, fol. 10r-v, en data Perpinyà, 30.10.1415.

⁴⁸ La deliberació dels diputats és a ACA, Generalitat, vol. 512, fol. 78r, en data Barcelona, 02.01.1434; l'època de Francesc Bonanat és al vol. 467, fol. 56r-57r, en data Barcelona, 05.01.1434.

⁴⁹ AHPB, notari Joan Franch major 107/28, en data 09.06.1440.